

■ ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ

SVĚT ČESKÉ
STŘEDOVĚKÉ CÍRKVE

Argo / 2010

1348–1400, The Hague-Paris 1968, s. 64n.; JAROSLAV POLC, VÁCLAV RYNEŠ, *Svatý Jan Nepomucký*, díl 1, Řím 1972, s. 239–310; FERDINAND SEIBT, *Johannes von Nepomuk*, in: *Johannes von Nepomuk*, Passau 1971, s. 25–35. Pro všechny spory, ale hlavně pro poslední, kladrubský, je nejdůležitějším pramenem vlastní Jenštejnovo vypsání v žalobě papeži, vydané naposledy PAULEM DE VOOGHTEM, *Hussiana*, Louvain 1960, s. 424n.

124) LC V, s. 156–157; rozbor potvrzovací listiny J. POLC, V. RYNEŠ, *Svatý Jan Nepomucký*, díl 1, s. 268.

2. STRUKTURA DUCHOVENSTVA VE STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH

Príspevek, který by měl pojednat o struktuře duchovenstva ve středověkých Čechách, má nutně některé odlišnosti od příspěvků o skladbě šlechty, poddaných i měšťanstva. Především: duchovenstvo nikdy netvořilo ve středověkých Čechách samostatný stav; bylo značně vyhraněnou, ale i vnitřně diferencovanou složku společnosti. Tato vyhraněnost nebyla sociálního charakteru, ale především charakteru právního, který byl podmíněn specifickým náboženským účelem a religiózními potřebami společnosti.

Duchovenstvo, lépe snad jednotliví klerici, se vyskytují na českém území od samého počátku našich znalostí o českém státu a jeho počet nutně vzrostl po založení biskupství a prvních klášterů. Pokoušet se postihnout nějakou strukturu raně středověkého duchovenstva však postrádá dostatečného opodstatnění, jelikož jde o skupiny obyvatel, ke konci raného období o formující se vrstvu společnosti, která je svébytná ve svých specifických sakrálních funkcích, ale svým postavením i jeho hospodářskou základnou a veškerým veřejným působením je závislá na panujícím knížeti, členech vládnoucího rodu a českých předácích, na členech tvořící se české šlechty. Ti klerici, kteří volili poustevnický život a až na výjimky (Vintíř, Prokop) nezávislými zůstali, byli ve smyslu sociálního strukturotvorného zařazení izolovanými jedinci, i když jistě ne bez vlivu na své okolí. Ale i největší osobnosti na pražském biskupském stolci, jako byl Daniel I., prosluli především jako diplomaté mezinárodního stylu, tedy jako aktivní intelektuální činitelé ve službách mocenského centra feudální společnosti, a nelze u nich (mimo zmíněné sakrální funkce) vysledovat onu nutnou míru samostatnosti, která je základem svéprávné a pak i vnitřně členěné společenské vrstvy. Stejně tak i první průkopníci církevních emancipačních snah jako olomoucký biskup Jindřich Zdík, tím spíše pražský biskup Vojtěch Slavníkovec, nemohli ojedinelostí svého snažení dosud nic více než vzdáleně připravovat předpoklady pro budoucí zformování zvláštní a veskrze specifické vrstvy feudální společnosti.

Vznik duchovenstva jako takovéto zvláštní vrstvy je nutno sledovat dvojím způsobem: jednak z hlediska stálého doplňování jeho členů, neboť tu odpadá možnost přirozené obnovy (téhož otázky bude věnována pozornost v druhé části příspěvku), jednak z hlediska konstituování duchovenstva jako vyhraněné a stmelené složky společnosti lišící se od ostatních.

V tomto smyslu je vznik duchovenské vrstvy specifickým. Při vzniku základních tříd feudální společnosti, šlechty a poddaných, působil postupný vývoj, který blízko u svého kulminačního bodu dospěl k právnímu fixování¹⁾ základních pozitiv již dosažené nezávislosti (nebo závislosti), z něhož konkrétní podoba i míra svobody (nebo nesvobody) dále vycházela. U měšťanstva šlo o kombinaci panovnickou mocí zaručených svobod a dosavadního vývoje,²⁾ podchyceného v jeho nejvhodnějším okamžiku, přičemž zaručované svobody v konkrétní podobě dosavadní vývoj přesáhly. U vzniku duchovenstva jako svébytné, oddělené³⁾ společenské vrstvy je vývoj naopak obrácen. Zde na začátku jejího formování stál právní akt, zakončující spor biskupa Ondřeje, s králem Přemyslem I.,⁴⁾ který se stal základem dalšího vývoje, teprve postupně prosazujícího plné uplatnění svobod již dříve zaručených. Podmínkou i důvodem takového „obráceného“ postupu byl import hotového (relativně), psaného práva kanonického, jehož uznání jako jediného partikulárního práva kléru bylo pro vyspělý český stát počátku 13. století mezinárodní nutností, byť svou nadnárodností a kořeny tkvícími v římském právu šlo o cizorodý prvek s dosud nevelkou tradicí a odezvou i mezi českým klérem samým.⁵⁾ Teprve jeho přijetí a na tom základě vybudování vnitřní církevní správy ve spirituální oblasti bylo základem zformování duchovenstva jako vrstvy natolik samostatné, že se stává opodstatněnou otázkou jejího vnitřního složení. Následující pokus o postižení vnitřního členění duchovenstva ve středověkých Čechách si tedy všímá až 13. a následujících staletí, přičemž nejúplnější obraz můžeme získat – díky pramenné základně, až pro dobu sklonku 14. století.

Vnitřní diferenciaci zformované vrstvy duchovenstva, jeho strukturu lze sledovat z několika hledisek, jež se v mnohém (ale nepřímým) úměrně doplňují, shodují a prolínají. Jde o: 1) hledisko organizační, hierarchické stavby diecézí; 2) hledisko majetkové struktury duchovenstva; 3) hledisko sociálního, eventuálně národnostního původu duchovních, které se většinou krylo s aspektem stálého doplňování duchovenstva novými členy.

Východiskem studia prvních dvou bodů je pokud možno úplné postižení skladby a velikosti beneficí všech typů jako ekonomického základu středověké církve, jehož stabilita ve smyslu stability zvláštního majetku podminila trvalost duchovenstva jako středověké vrstvy. Pro studium třetího bodu jde o postižení osob, které tato beneficia držely a jejichž původ zpětně ovlivňoval skutečnou strukturu majetkovou. Tento poslední okruh otázek by však měl zahrnout i zvláštní skupiny duchovenstva, nevázané přímo na beneficiální systém; jde tu zejména o duchovenstvo řádové, dále o aktivní členy univerzity, na druhé straně pak o skupinu nemajetných, samostatnými beneficiemi nedisponujících kleriků. V následujícím si postupně všimneme všech tří bodů.

1) Základní organizační struktura církve v Čechách a s tím i duchovenstva je dána obecnou hierarchickou stavbou církve vůbec. V nejstručnějším souhrnu: Čechy s Moravou tvořily od let 973–976 území pražské diecéze, jež byla od roku 1063 rozdělena mezi dosavadní pražské a nově vzniklé olomoucké biskupství, obě podléhala arcibiskupství v Mohuči. Ke změně došlo až v roce 1344, kdy bylo biskupství v Praze povýšeno na arcibiskupství a nové metropoli podřízeno biskupství olomoucké a nově vzniklé biskupství v Litomyšli s malým územím v severovýchodních Čechách a na severozápadní Moravě. Poslední trvalo ve své skutečné existenci jen do dobytí sídelního města husity roku 1421. Svazek Olomouce s Prahou byl od téže doby přes celou dlouhou pražskou sedisvakanci natolik uvolněn, že se Olomouc vyvíjela nadále fakticky nezávisle na Praze i starší Mohuči až do doby svého povýšení na arcibiskupství v roce 1777. Územně se olomoucká diecéze členila od 30. let 12. století na šest arcijáhenství,⁶⁾ pražská od 60. let téhož století na deset arcijáhenství,⁷⁾ mladší litomyšlská diecéze již na arcijáhenství členěna nebyla. Síť děkanátů se vyvíjela až na výjimky návaznosti na velkofarnosti plynule od třetí třetiny 13. století, přičemž její konečný stav je zachycen až k roku 1352, kdy pražská diecéze měla celkem 53 děkanáty (v počtu 1–11 v jednom arcijáhenství), litomyšlská 6 děkanátů, olomoucká měla podle stavu 17. století 33 děkanátů. Farní obvody procházely ve středověku delším vývojem, od rozpadu velkofarnostní organizace do druhé poloviny 13. století, kdy byla síť farností v zásadě dotvořena a dále korigována už jen v jednotlivostech; konečný počet farností v pražské diecézi krátce před husitstvím je uváděn hodnotou 2084,⁸⁾ v litomyšlské diecézi číslem 153 farností, pro olomouckou přesné údaje nejsou k dispozici.⁹⁾

2) Jasná územně organizační struktura bude nadále východiskem našich úvah. Tato struktura postihuje prakticky síť kurátních beneficíí (s výjimkou děkanátů, které nebyly podloženy samostatnými beneficíí, ale vázaly se vždy na některou faru obvodu), jejichž držitelé jsou vlastními vykonavateli spirituální církevní správy, vůči ostatním složkám společnosti nositeli a představiteli církevní moci a tvoří základ duchovenstva jako zvláštní vrstvy ve společnosti. Škála rozdílů mezi biskupem a venkovským farářem je však tak velká, že není postižitelná jen pouhým hierarchickým stupněm nebo svěcením. Rozdílnost mezi duchovenstvem se prakticky projevovala rozdíly majetkovými, sociálními i vzdělanostními. V první řadě bylo jistě podmíněno zařazením jednotlivých kleriků na určitý hierarchický a organizační stupeň, to ale bylo ovlivněno – i když zřejmě nikoli zásadně určeno – jejich sociálním původem kombinovaným stoupající měrou s kritériem vzdělání. Všechny tyto faktory je nutné při pokusu o stanovení členění duchovenstva brát v úvahu a postupně se jich zde alespoň dotknout, aniž by bylo možno jednotlivé aspekty problematiky dořešit.

Základní majetková struktura duchovenstva je v objektivním smyslu podmíněna beneficíí samým, tj. rozsahem a dosahem pravomocí „úřadu“ a mírou jeho hmotného vybavení.¹⁰⁾ Velikost, eventuálně výnosnost důchodů těchto beneficíí je postižitelná jen u těch největších, kde jde o více nebo méně uzavřené feudální celky, patřící – v případě statků pražského arcibiskupství – k největším a nejlépe spravovaným v zemi, nebo – v případě biskupství olomouckého – tvořící zvláštní druh státečku v lenní vázanosti k českému králi. Určitým, i když problematickým ukazatelem, umožňujícím alespoň vzájemné porovnání jednotlivých beneficíí mezi sebou, může být výše papežského desátku,¹¹⁾ jehož odvádění je zachyceno pro pražskou diecézi od poloviny 14. století, kdy bylo teprve v Čechách skutečně ocenění beneficíí pro desátkový základ. Tabulka zachycuje v souhrnu jednotlivých arcijáhenství počet far a samostatných kaplí v kategoriích podle výše odváděného půlročního desátku,¹²⁾ představeny jsou údaje o platbách jednotlivých arcijáhnů.

Farní beneficia, jejichž půlroční desátek přesahoval sumu 60 gr. (a jejichž výnos činil tak více než asi 400 kop gr. ročně) byla v řazení podle arcijáhenství jmenovitě tato:

1) Staré Město pražské, sv. Mikuláš (3,5 kopy), Panna Maria před Týnem (3 kopy), sv. Michal (2 kopy); Malá Strana, sv. Mikuláš (90 gr.); Beroun (90 gr.); Slaný (90 gr.); Zbečno (90 gr.); Benešov (87 gr.); Staré

Tabulka

arcijáhenství	desátek arcijáhenství na gr.	Počet beneficíí s půlročním desátkem v groších												nad 181	Pau- per
		0-5	5,5-10	10,5-15	15,5-20	20,5-30	30,5-40	40,5-50	50,5-60	61-90	91-120	121-180			
1. pražské	120	9	75	86	45	70	12	10	10	8	1	1	1	1	3
2. kourimské	246,5	16	76	63	38	52	18	5	5	3	3	-	-	1	7
3. bechyňské	120	14	49	54	38	66	9	8	4	6	2	1	-	-	11
4. žatecké	90	39	49	56	19	23	6	2	4	1	1	-	-	-	9
5. litoměřické	45	24	35	11	7	19	3	-	2	1	-	-	-	-	1
6. blánské	45	30	33	4	7	2	-	2	-	-	-	-	-	-	1
7. boleslavské	78	40	49	43	22	29	3	1	3	1	1	-	-	-	5
8. plzeňské	45	5	18	33	7	21	3	-	3	2	2	-	-	-	2
9. horšovskotýnské	60	-	13	15	13	3	1	-	-	1	-	-	-	-	-
10. hradecké	120	90	70	62	17	19	6	4	-	-	2	-	-	-	15
CELKEM	-	267	467	427	213	304	61	32	32	23	12	2	2	2	54

Město pražské, sv. Havel (84 gr.); Rakovník (72 gr.); Kostelec n. Labem (68 gr.).

2) společný desátek všech kostelů v Kutné Hoře (9 kop 48 gr.); Čáslav (2 kopy); Kolín (2 kopy); Kouřim (2 kopy); Pňovice (72 gr.); Týnec n. Labem (69 gr.); Hořepník (66 gr.).

3) Netolice (2 kopy 42 gr.); Písek (2 kopy); Kašperské Hory (102 gr.); Č. Budějovice (90 gr.); Jindřichův Hradec (90 gr.); Prachatice (72 gr.); Vodňany (72 gr.); Kardašova Řečice (70 gr.); Trhové Sviny (66 gr.).

4) Louny (2 kopy); Bor u Tachova (75 gr.).

5) Litoměřice, kostel Všem svatých (69 gr.).

6) –

7) Bezděz (2 kopy); Lysá n. Labem (90 gr.).

8) Klatovy (2 kopy); Plzeň (2 kopy); Rokycany (75 gr.); Všeruby (75 gr.).

9) Domažlice (84 gr.).

10) Kladsko (2 kopy); Hradec Králové, kostel sv. Ducha (105 gr.).

Aniž by tu bylo možno zvláště sledovat lokální podmíněnost výše desátku (a tím, ať v jakémkoli přepočtu, velikosti beneficií), je zřejmé, že největší počet farních beneficií byl při dolní majetkové hranici v rozmezí 5,5–10 gr. půlročního desátku, tj. asi 3,6–6,6 kop gr. ročního příjmu. Tato kategorie skutečně převažovala ve čtyřech arcijáhenstvích, zatímco v pěti dominovala kategorie vyšší, tj. v arcijáhenství pražském, bechyňském, žateckém, plzeňském a horšovskotýnském, v jednom (hradeckém) nižší. Kategorie beneficií nad 40 gr. desátku, tj. nad 26,6 kop gr. ročního důchodu, jsou už zastoupeny celkem řídce a v některých oblastech zcela chybějí. Porovnání s výši desátků placených z arcijáhenských beneficií však ukazuje, že z nich jen kouřimské přesahovalo svým nadáním bohaté fary, ze tří arcijáhenství byl naopak placen desátek nedosahující ani jedné kopy grošů, takže většina se jich svým hmotným vybavením pohybovala v úrovni bohatěji nadaných far; hierarchické nadřazení tu nebylo přímo vyjádřeno větším vybavením majetkovým.

Jestliže hierarchicky nejvyšší kurátní benefícia patřila k těm nejbohatším vůbec (pro srovnání: pražský arcibiskup platil půlroční desátek ve výši 75 kop gr.), byla po majetkové stránce mezi nimi a většinou tvořenou beneficiemi farními (včetně při jejich horní hranici se pohybujícími arcijáhenstvími) velká mezera, jež byla zčásti zaplněná beneficií nekurátními. To odpovídá základnímu hierarchickému řazení. Ani u nekurátních beneficií však nejde, podobně jako u far, o homogenní

celek: velikostí hmotného vybavení se předpokládá, že mezi biskupství a farností patří benefícia kapitulní, za farnostmi že následují benefícia oltářnická a kaplanská. Je to ale opět jen velmi hrubé utřídění, protože leckteré bohaté fary velkých měst i venkova byly nadány více než mnohá místa kanovnícká, právě tak jako leckteré oltáře byly dotovány bohatěji než některé fary.¹³⁾

Vedle tří biskupských kapitul českého státu a exemptní kapituly vyšehradské působilo v Čechách ještě dalších deset a na Moravě dvě kolegiátní kapituly, jejichž velikost a hmotné vybavení byly značně rozdílné. U biskupských kapitul a rovněž u vyšehradské byly mimo tří až čtyř dignit a 19–31 kanovníckých prebend sklonku předhusitské doby ještě celkem rozsáhle nadaná služebnictví a případně, již chudší, pomocné sbory;¹⁴⁾ u kolegiátních kapitul, čítajících většinou jen jednu až dvě dignity a dvě až dvanáct kanovníckých prebend,¹⁵⁾ byla samostatně dotována nejvyšší věcná vikářství, jejichž držitelé plnili farářské funkce. Ze všech kapitulních míst však jen proboštství vyšehradské a pražské platila půlroční desátek několikanásobně vyšší než nejbohatší fary, ostatní dignity a prebendy kanovnícké i služebnické ho platily ve stejné výši jako bohatší a průměrné a v jednotlivých případech dokonce i jako chudší fary. Na celku všech kapitulních beneficií se tedy potvrzuje skutečnost zjištěná u arcijáhenství, že totiž jejich hierarchicky vyšší místo nemělo své adekvátní vyjádření v základním hmotném vybavení.

Při všech kapitulních kostelech, ale právě tak i při farních a v menší míře i nezávisle na nich byla zřizována i benefícia oltářní s hlavním účelem zádušních a aniversarijních bohoslužeb. Jejich množství vzrůstalo od sklonku 13. století a ve farní rovině kulminovalo v letech 1405–1407. Zachytit jejich reálný počet je dnes ještě přesně nemožné. Pražská katedrála svými devadesáti samostatnými oltářnictvími¹⁶⁾ je však těžko srovnatelná s jinými kostely,¹⁷⁾ ale už kolegiátní chrámy na území pražských měst stojí počtem svých oltářů ve stejné rovině s předními farními kostely Starého Města pražského.¹⁸⁾ Základ i pro celkem rovnoměrné rozdělení oltářních beneficií tvořily opět kostely farní, zprvu ve větších městech. Jestliže na začátku druhé poloviny 14. století bylo při nich (s vyloučením kapitulních kostelů) v celé pražské diecézi na 150 zvláštních oltářnictví,¹⁹⁾ v letech 1355–1419 pak vzniklo ještě celkem na 510 oltářnictví nových, jejichž hmotné vybavení bylo na takové minimální úrovni, že mohla být zřízena ve formě samostatných beneficií.²⁰⁾ Pro skloněk předhusitské doby tak získáme počet

660 oltářnictví při farních kostelech a eventuálně při špitálech, jejichž příjmy se pohybovaly při dolní polovině příjmů farních (do 30 gr. de-sátku). S připočtením katedrály a kolegiálních chrámů jde přibližně o 710 oltářnictví.²¹⁾

Rámcový výpočet beneficií, tj. 228 beneficií při kapitulách, 2084 farních a 710 samostatných oltářních beneficií pouze v pražské diecézi, a ještě přibližnější stanovení velikosti jejich hmotného základu je pomocným kritériem pro zachycení základního členění té části duchovenstva, která užíváním zvláštních statků, majetku církve, podléhajícího již výlučně, právě tak jako jeho uživatelé, kanonickému právu, se stala relativně nezávislou a stabilita beneficií víceméně trvalou, i když co do osob neustále proměnlivou vrstvou společnosti. Její základ a početně největší složku tvořilo kurátní duchovenstvo sloužící bezprostředně základním náboženským potřebám společnosti, zatímco k spirituálním účelům určené kapituly a oltářnictví plnily i funkci hospodářského zázemí administrativních a kulturních potřeb státu a společnosti; jejich držitelé, samozřejmě příslušníci duchovenstva a členové této skupiny se všemi jejími výhodami a právy, stojí v mnoha konkrétních případech svou veřejnou činností na jejím pokraji a spíše již na pozicích šlechty, eventuálně panovnické moci. Je totiž nutné mít neustále na paměti, že homogenní postižení duchovenstva je sice jeho právním základem jednoznačnější, než je tomu u ostatních skupin obyvatelstva (alespoň předhusitské doby), ale ve své konkrétní podobě je tato vrstva neustále proměnlivá, bez zřetelného vymezení a s plynulými přechody ke všem ostatním složkám společnosti, jejichž funkce leckdy plní.

Na základě právního vymezení duchovenstva k němu však mimo beneficiáty všech typů patří ještě několik dalších početných skupin.

Jedna z nich se zúčastnila při duchovní správě jako nesamostatná složka, jako pomocníci nebo zástupci farářů. Tito vikáři, kazatelé, koadjutoři, eventuálně nájemci farních důchodů přebírali část farářových povinností buď za předem vymezenou odměnu, nebo prostě za výživu, případně všechny jeho povinnosti za část výnosu farního hospodářství. Částečně je lze zachytit i v ereckních knihách v listinách donačních (nikoli ereckních): donace k existujícím beneficiím jsou často spojeny nejen s povinnostmi mši, aniversarií apod., ale i se závazkem vydržovat zvláštního klerika, který by mši, aniversarium a případně další povinnosti konal a byl beneficiátu podřízen a jím „placen“. Jednalo se tu o pouhou donaci, nikoli o zřízení nového benefícia, proto veškeré další dispozice

s darovanou sumou, resp. s jejím personálním využitím, závisely už jen na původním beneficiátovi a eventuálně na donátorovi a neobjevují se už nikdy více v pramenech úředního typu včetně konfirmačních knih. Ve druhé polovině 14. století byli tito závislí klerici činní u většiny městských kostelů často i ve větším počtu a působili – podle hrubého a raději nízkého odhadu – také minimálně u více než poloviny farních kostelů venkovských.²²⁾ Ponejvíce z této nemajetné, číselně nepostižitelné vrstvy, nezajištěné dostatečným stabilním beneficiem ani podstatnějším vlastním majetkem, se rekrutovali tzv. „chudí klerici“ papežských listin, z nichž asi jen část se skutečně domohla prostřednictvím tohoto zvláštního typu provizí nějakého benefícia; na počátku pontifikátu Řehoře XII. jich kuriální prameny zachytily jen mezi 2. únorem až 20. březnem 1407 ze tří českých diecézí celkem 116.²³⁾ Tito „chudí klerici“ tvořili ale nepochybně zámožnější část oné nemajetné části kléru, přinejmenším proto, že byli finančně schopni zvládnout náklady na cestu do Říma v poměrně krátké době mezi instalací papeže a otevřením generálních milostí. O těch skutečně chudých klericích, známých z literární tvorby přelomu 14. a 15. století, se z pramenů úředního typu prakticky nedozvídáme, resp. ty je registrují jen formou zákazu přijímat potulné kleriky.²⁴⁾ Ani přibližné stanovení jejich počtu proto není možné jinak než odhadem z počtu farních kostelů – asi 1200.²⁵⁾

Hmotně zajištěnější část velké skupiny vikářů však zahrnovala vikáře bohatších beneficiátů, především prelátů a kanovníků,²⁶⁾ na jejichž práva bylo pamatováno i statutárně.²⁷⁾

Zcela zvláštní skupina duchovenstva byla tvořena duchovenstvem řádovým, které se jako celek zásadně neúčastnilo přímo duchovní správy. Jeho vnitřní diferenciace nemohla být dána různým hierarchickým a majetkovým stupněm benefícia, ale typem řádu, ke kterému patřilo; šlo jak o rozrůzněnost majetkovou (mnišské, kanovnícké, rytířské řády, řády žebravé), tak co do charakteru působení ve společnosti. V tomto smyslu je diferenciace řádového duchovenstva určena řeholními pravidly, není specifická pro české země, ale naopak obecná pro celou západní církev. Při majetkovém rozlišení řeholního duchovenstva může jít jen o hmotné vybavení jednotlivých řeholních institucí a teprve zprostředkovaně do jisté míry i o majetkové zařazení jednotlivých jejich členů, které je však přímo závislé na typu řádu, stáří instituce a počtu řeholníků.²⁸⁾ Jestliže příslušníky mnišských, kanovníckých a rytířských řádů můžeme na základě majetku jejich institucí nepřesně počítat

k movité části duchovenstva, jsou přece i zde výjimky dané bohatstvím některých klášterů žebravých řádů na jedné a poměrnou chudobou mnišských nebo kanovnických institucí na druhé straně;²⁹⁾ značné rozdíly jsou uvnitř skupiny rytířských a křížovnických řádů, z nichž zvláště poslední inklinovaly často spíše k řádům žebravým.

Ve 130 mužských klášterech vlastních Čech žilo asi – opět při strážlivém odhadu – minimálně 1500 řeholních duchovních. Prostřednictvím svého kláštera a řádu patřili k hmotně zajištěné většině kléru, stejně jako přes 3000 držitelů beneficií různého typu. Zrekapitulujeme-li, pak nejbohatší z nich bylo po biskupstvích vysehradské a pražské proboštství, dále přední dignity a některé kanovnické prebendy největších kapitul spolu s 38 nejbohatšími farami; střed tvořila většina kanonikátů v kapitulách spolu s většinou farních kostelů a na konci řady stály ol-tářnictví a nejchudší fary. Zřejmě 1200 kleriků žilo jako různí vikáři a pomocníci zajištění víceméně osobním vztahem k držiteli benefícia. K těmto „zaměstnaneckým“ a majetkovým kategoriím je jako veskrze specifickou skupinu duchovenstva pozdně středověkých Čech nutno připočíst ještě aktivní členy univerzity, rekrutující se z duchovenstva světského i řádového.³⁰⁾ Naopak k duchovenstvu jako vrstvě nepočítám mistry škol, veřejné notáře a různé písaře, byť šlo o osoby s nižším svěcením, a tedy vesměs kleriky, jelikož ti se svou činností řadili spíše k měšťanstvu, jehož členy se zakoupením domů ve městech často skutečně stali.

3) Prošli jsme zatím český klérus především z hlediska institucí, v nichž nacházel uplatnění. Soustava beneficií svou víceméně samostatnou existencí³¹⁾ podmiňovala konstituování kléru ve vymezenou vrstvu středověké společnosti, avšak za předpokladu, že se uplatňovaly kanonicko-právní zásady při obsazování a užívání oněch beneficií. Nadále je nutné pokusit se postihnout klérus ještě z hlediska jeho příslušníků, osob, které ho tvořily, neboli vedle institucionálního aspektu postavit ještě aspekt personální. Výlučnost i jistá vágnost duchovenstva jako společenské vrstvy je totiž dána už způsobem doplňování této vrstvy ve srovnání se všemi ostatními, když tu na místo přirozené obnovy rodinnými vztahy nastupuje sakrální úkon, jehož právním důsledkem je zahrnutí jedince pod kanonickou oblast. Nikoli zrození, ale svěcení se stává předpokladem příslušnosti k vrstvě; různé stupně svěcení už ale dále netvořily základ vnitřního členění kléru. Pokus o postižení diferenciace kléru tak nutně musí obsahovat i pokus:

a) o stanovení, z jakých ostatních vrstev společnosti pocházely osoby, které se kleriky stávaly, jakého byly původu společenského, sociálního, teritoriálního, národnostního;

b) o zachycení toho, v které oblasti veřejného působení duchovenstva osoby jednotlivých sociálních skupin nacházely své uplatnění; to zřejmě záviselo jednak na velikosti, významu a hierarchickém stupni benefícia, které měly obsadit, jednak bylo ovlivněno patronátními právy, resp. sociálním zařazením jejich držitelů.

Dostáváme se tu na velmi nejistou půdu, kde chybí jakékoli analytické studie, takže sledování těchto otázek může mít jen rámcový charakter doložený nejvýš příklady, nikoli však úplnou dokumentací. Sociální původ kleriků jen do jisté míry korespondoval se zařazením jedince na určitý hierarchický stupeň; přímo úměrné vyjádření tu nikdy neexistovalo už i pro prolínající se majetkové vybavení beneficií různých hierarchických stupňů. Důsledkem přijetí personálního aspektu je dále poznání, že rodem podmíněné majetkové postavení klerika (tím, že užitek beneficií i rodových statků mohou být užívány společně) činí nakonec iluzorním jakékoli stanovení majetnosti kléru jen na základě výnosnosti užívaných beneficií. Spojením obou možných zdrojů, beneficiálního a soukromého, je teprve možné stanovit případ od případu skutečnou majetnost jednotlivých kleriků. Že se pak získaný obraz okamžitě mění se změnou uživatele benefícia, je samozřejmé a je příčinou, že dobrat se tu konečného obrazu v plně šíři je víceméně nemožné. Reálné je pouze postižení hlavních tendencí v jednotlivých hierarchických skupinách a nutné je neustále počítat s faktem dvojí podmíněnosti majetkové stratifikace kléru.

Stanovit s jistou mírou spolehlivosti sociální původ kleriků je možné především u držitelů významnějších beneficií, především biskupství.

Od uznání svobod církve v Čechách se na pražském biskupském stolci vystřídal do husitství 15 osob, na litomyšlském 7, na olomouckém do sklonku 15. století celkem 24 hierarchů; z toho v pěti případech došlo i k několikerému přechodu některé osoby z jednoho stolce na druhý; celkově se jedná o 40 osob. Starší úzus ustanovování knížecích kaplanů za biskupy v Praze i v Olomouci trval nepřímě přes celé 13. století a v modifikované podobě i ve 14. století, větší měrou v Olomouci. Je přirozené, že těmito „kaplany“ byly ve 13. století v naprosté převaze osoby šlechtického původu, platí však také, že pražským biskupem byl jen výjimečně v poslední čtvrtině 13. století člen některého z největších

panských rodů (Tobiáš z Bechyně), ve 14. století již nikoli. Tehdy se některé rody naopak dostávají do popředí teprve tím, když se některý jejich příslušník ujal arcibiskupství (z Pardubic, z Vlašimi). Všichni pražští biskupové až do konce 14. století byli také bez výjimky rodem zemští Češi. Situace se tu ve všech směrech mění až počátkem 15. století.

Složitější je obraz olomouckého biskupství, kde oba nejvýznamnější biskupové 13. století, Robert a Bruno, byli cizinci, prvý anglického, druhý německého původu. Tato národnostní pestrost pokračovala i přes celé 14. století, kdy všichni svým způsobem cizí biskupové, Petr II. z Pontecorvo, zdomácnělý Ital, Konrád I., z Bavor, a Mikuláš z Riesenburku v Prusku, získali hodnost přízní českého krále.³²⁾ Ale stejně jako národnostní bylo pestřejší i sociální složení olomouckých biskupů. Na rozdíl od pražského drželi totiž olomoucký stolec v tu dobu i dvakrát členové vládnoucí dynastie, Přemyslovec Jan Volek a Lucemburk Jan Soběslav, několikrát členové největších českých a moravských rodů, Dětřich z Hradce, Jan z Valdštejna, Jindřich z Dubé, Lacek z Kravař, a několik biskupů pocházelo naopak i ze zcela nezámožného zemanstva, Petr Jelitto, původem z Dolního Třešňovce, dnes součásti Lanškrouna, Jan Mráz ze Skočic u Klatov. Byť sebechudší, byl zeman přesto vždy šlechticem. V Olomouci se však vystřídal i první biskupové prokazatelně měšťanského původu: Jan ze Středy, jehož příbuzní byli rychtáři v královském městě Vysokém Mýtě, dále zmíněný Mikuláš z Riesenburku a konečně Jan Železný z patricijského rodu pražského Starého Města pražského.³³⁾

Oba Češi z nich přišli do Olomouce až po několika letech biskupské činnosti v Litomyšli, kde Jan ze Středy působil od roku 1353, Jan Železný od roku 1391.³⁴⁾ Poslední činný litomyšlský biskup Aleš z Březí byl rovněž měšťanského původu; ostatní buď přešli časem též do Olomouce, nebo náleželi k rodům vyšší šlechty (Albert ze Šternberka).

Bezpečně prvý biskup v českých zemích měšťanského původu³⁵⁾ tedy je – po důvěrníkovi Přemysla II., pražském biskupu Mikulášovi (1240–1258) – k roku 1353 až Jan ze Středy, dalším z domácích lidí až Jan Železný k roku 1391; oba spojuje ještě jedna skutečnost: žádnému z nich se i přes případně opakovanou snahu nikdy nepodařilo dosáhnout pražského arcibiskupství, které až do posledního desetiletí vlády Václava IV. zůstalo vyhrazeno osobám šlechtického původu. Aniž by šlechtická výlučnost byla kdy stanovena, je tu možno vidět zřejmý úmysl vyhradit metropolitní stolec při sídlu římského císařství příslušníkům šlechtických, avšak panovníkovi věrných středních rodů. Průlom

zde byl učiněn až počátkem 15. století, kdy se arcibiskupem po stu letech stal opět příslušník panského rodu, Zbyněk Zajíc z Házemburka, a především až rokem 1412, kdy už se země zmítala v proudě počínající české reformace, fakticky se už rezignovalo na císařské nároky a kdy se i pražským arcibiskupem prvně stala osoba měšťanského původu. Albík z Uničova dal ale během necelého roku přednost medicíně a na arcibiskupství rezignoval, jeho nástupce však na stolci setrval od roku 1413 přes prvá léta husitská. Konrád z Vechty,³⁶⁾ po staletích opět cizinec na pražském arcibiskupském stolci, sem rovněž přišel z Olomouce, kam byl tento měšťan z brémského patricijského rodu uveden královou přízní roku 1408. Konrád, který vždy zůstal spíše finančníkem než hierarchou, do přímé vývojové linie nezapadá; svým cizím původem, osobním zaměřením i samým faktem svého poměrně dlouhého pražského episkopátu je ve své době už buď anachronismem, nebo znamením hluboké krize, v níž se dosavadní česká společnost ne bez viny královského dvora ve druhém desetiletí 15. století ocitla.

Zcela jiný obraz než biskupství skýtají co do sociálního původu svých držitelů prepozitury biskupských kapitul a kapituly vyšehradské. Zvláštní charakter měla ve 13. století, pro spojení prepozitury s českým kancléřstvím, držba vyšehradského proboštství. Pro toto spojení bylo nutno, aby vyšehradský probošt byl vzdělanou osobou s rozhledem a diplomatickými schopnostmi. Při dosavadní sociální nevyhranělosti progresivních a schopných jedinců je téměř vyloučeno bezpečně poznat sociální původ těchto lidí. Na vyšehradském proboštství se po většinu 13. století fakticky střídali tito schopní jedinci nejasného původu s členy (legitimními i nelegitimními) přemyslovského rodu.³⁷⁾ Pražské a od 14. století i vyšehradské proboštství, obě nejbohatší nebiskupská beneficia vůbec, a s nimi zprvu též proboštství kapituly u Všech svatých³⁸⁾ byly téměř bez výjimky v rukou členů nejvyšší zemské šlechty, případně vysoké církevní hierarchie, a to až do změny ve prospěch Václavových milců od přelomu 14. a 15. století. Jediným měšťanem svým původem byl v této skupině vyšehradský probošt Albík z Uničova od roku 1412, který však na vyšehradské proboštství odešel až po své rezignaci na pražské arcibiskupství s titulem caesarejského arcibiskupa, tedy jako příslušník nejvyšší hierarchie. Mezi olomouckými probošty tento trend nepozorujeme. Zde převažovali členové drobné šlechty, snad i měšťané,³⁹⁾ zřejmě jako důsledek faktu, že funkci církevní hodnosti, která by byla předmětem zájmu hlavních rodů, tu plnilo samo biskupství.

Především pražské a vyšehradské proboštství jako bohatá beneficia nekurátní, pro něž zprvu nebylo podmínkou nejvyšší svěcení, jsou těmi jedinými, která mezi všemi českými beneficií byla do konce 14. století fakticky vyhrazena členům nejvyšších špiček feudální společnosti.

Neplatí to už ani o dalších dignitách těchto kapitul ani o všech dignitách kapitul ostatních, tím méně o kanonikátech všech sborů. Rozdíl co do obsazení zde byly, v proboštství litoměřickém, mělnickém (velikostí beneficií následujících po zmíněných pražských) se vystřídalo poměrně více příslušníků panských rodů,⁴⁰⁾ příbuzných těch osob, které působily v okolí královského dvora,⁴¹⁾ eventuálně osob stojících na počátku své církevní kariéry,⁴²⁾ úhrnem však u všech kapitulních míst a většiny dignit převažoval drobnější šlechtický původ jejich držitelů. Mezi těmito uživateli kanonikátů se pak často setkáváme s několika příslušníky jednoho a téhož rodu,⁴³⁾ a tak jsme oprávněni mluvit o určitých „církevních“ rodech právě tak jako o rodech tradičně činných v královských službách, přičemž oba aspekty se často prolínají. Jsou-li mezi prostými kanovníky konečně členové panstva,⁴⁴⁾ pak vesměs jde jen o doplňkovou hodnotu, hlavní působišť, eventuálně beneficium takové osoby je jinde.

Členy kapitul nebyly pouze osoby šlechtického původu, ale rovněž i lidé původu měšťanského. Podařilo-li se sledovat, kdo z českých biskupů 13.–15. století byl svým původem měšťan, v relativní úplnosti, bylo to umožněno biografiemi o jednotlivých osobách. Ty v případě kanovníků a nižších hodnostářů v naprosté většině nejsou k dispozici a při velkém množství osob, které těmito hodnostmi prošly, je vyloučeno je na tomto místě suplovat; tím je podmíněna jen relativní bezpečnost všech následujících údajů.⁴⁵⁾

Mezi kanovníky pražské kapituly metropolitní se s měšťany v jednotlivých případech setkáváme od poloviny 14. století (a jistě tu jednotlivě byli i dříve). Jsou to především lékaři, kterým jejich dosud vzácné vzdělání umožnilo jak společenský vzestup, tak zařazení mezi vyšší klérus.⁴⁶⁾ Avšak teprve od sklonku 60. let 14. století se měšťané, již nikoli výlučně lékaři, objevují mezi kanovníky častěji a jejich větší příliv do kapituly nastává teprve v 80. letech 14. století, kdy ho zřejmě, spolu s dozráním generace prošlé pražskou univerzitou, umožnilo morovou ranou podmíněné uvolnění většího počtu míst v kapitule. To platí o vlastních kanonikátech, avšak již mezi arcijáhny, fakticky funkcí důležitějšími, i když stojícími hodnostmi až po kanovnících, se s osobami měšťanského původu setkáváme bezpečně až od počátku 15. století.⁴⁷⁾

Mezi preláty pražské kapituly jsou jedinými měšťany vůbec pražský arcijáhen Mikuláš z Prahy (od roku 1415) a scholastik Václav z Kouřimi (od roku 1414). V tu dobu již nejdůležitější prelatura, děkanství, zůstala až do husitství vyhrazena osobám nižšího šlechtického původu a zlom tu přinesl až žitavský exil kapituly.

Méně vyhraněná a méně jednoznačná je situace ostatních předních kapitul: vyšehradské, kde se jednotliví měšťanští kanovníci vyskytují průběžně od poloviny 14. století bez větší koncentrace,⁴⁸⁾ i když jejich počet postupně stoupá, i biskupské kapituly olomoucké, kde se už před polovinou 14. století setkáváme se třemi děkany měšťanského původu,⁴⁹⁾ z nichž dva byli činní ve službách markraběte Karla. Po tomto dvorskými službami umožněném patricijském intermezzu jsou už ale všichni další olomoučtí děkanové šlechtici, včetně členů předních rodů (Albert ze Šternberka 1352–1356), a tak případ poloviny 14. století jen ukazuje větší závislost kapituly stejně jako biskupství na panovníkovi, než tomu bylo v Praze.

Na stále nejistější půdu, pokud jde o původ kapitulářů, se dostáváme v případech ostatních kapitul. Je to podmíněno už značně neúplnými seznamy jejich členů, uvádějícími mnohdy jen křestní jména. Kanonikátu bylo často dosaženo směnou za některou faru. Pak byla taková osoba odlišována na základě svého předchozího působišť a její původ se zcela stírá. Můžeme-li předpokládat, že členové nejvyšší šlechty by byli uváděni v pramenech se svým predikátem, pak lze konstatovat, že jejich zastoupení v kolegiálních kapitulách bylo nepatrné;⁵⁰⁾ o tato místa základním hmotným vybavením souměřitelná s farami se dělili drobní šlechtici s měšťany rovným dílem.

Obraťme nyní pozornost k držitelům beneficií zhruba stejné velikosti, ale kurátních, tj. k více než dvoutisícové skupině farářů v pražském biskupství, a podle stejných kritérií jako v předcházejících případech, navíc s využitím patronátních vztahů, se pokusme v nejhrubších rysech zachytit, z jakých vrstev pocházeli oni jako hlavní aktivní složka světského kléru a stálá záloha vyšší hierarchie.⁵¹⁾

Je přirozené, že s předními šlechtici se jako s faráři setkáváme jen ojedinelé. Hojně je však zastoupena drobná šlechta, a to jak při velkých farních kostelech královských měst, tak při kostelech venkovských,⁵²⁾ kde lze leckdy zachytit příbuzenský vztah prezentovaného klerika a vládyckého patrona kostela v téže, případně tvrzí nejbližší farní vsi.⁵³⁾ Jde tu o známý jev zabezpečování přespočetných zemanských synů

důchody kostela pod patronátním právem téhož rodu. Drobní šlechtici se však stávali faráři také při kostelech rodů panských, v jejichž službách nebo ve vztahu k nimž jejich vlastní rod stál,⁵⁴⁾ při městských kostelech se šlechtickými patronáty,⁵⁵⁾ ale i při městských kostelech s měšťanskými patronáty.⁵⁶⁾ V mnoha případech sice do obsazení kostelů zasáhla směna mezi dosavadními držiteli, ale i s tou musel patron vyslovit souhlas, takže je evidentní, že přímá vazba měšťanského patrona na měšťanský původ faráře tu neexistovala.

Osoby měšťanského původu tvořily také početnou skupinu mezi faráři. Působily často, ale ne zásadně, ve svém rodném místě, a to opět bez ohledu na šlechtický nebo měšťanský patronát. Měšťany častěji než šlechtice prezentoval ke svým kostelům pouze král,⁵⁷⁾ u duchovenských patronátů nelze postihnout žádné pravidlo, mezi osobami prezentovanými vyššími šlechtici se s měšťanským původem setkáme jen výjimečně.⁵⁸⁾ Typem beneficií, v jejichž držení měšťané převažovali, zůstala oltářnictví, kde jejich obsazení nebylo už ovlivněno průměrem přesahující výnosností beneficia jako u nejbohatších far pražských měst, ale pouze tradicemi zakladatelů, které však působily vesměs i u volby kandidátů pro farní kostely. V případě oltářníků lze rovněž vystopovat přímou vazbu mezi měšťanským patronem oltáře a měšťanským původem jeho držitele: jde-li o oltářnictví, založené některým měšťanem, kde on a jeho dědici si ponechávají i patronátní práva, jsou jimi prezentovaní oltářníci vesměs pouze měšťanského původu.

Dosud jsme brali v úvahu jen osoby šlechtického původu a měšťany královských měst, tedy osoby narozené jako svobodné. Mezi českým klérem je však značný počet duchovních, ne-li většina takových, jejichž označování ukazuje, že zjevně pocházeli z měst poddanských, eventuálně z vesnic,⁵⁹⁾ tedy osoby svým původem poddané, které se svobodnými staly teprve přijetím svěcení. Prezentují-li Rožmberkové ke svým farám kleriky jako Matěje z Krumlova, Mikuláše z Kaplice, Mikuláše z Turova, Johlína z Krumlova atd.,⁶⁰⁾ jde evidentně o lidi pocházející z jejich poddanských městeček, podobně jako Zdeněk z Hodkovic, Fridrich z Děčína, Šebestián z Turnova, prezentovaní jednotlivými členy panského rodu Vartenberků.⁶¹⁾ Skupina těchto kleriků je poměrně značně rozsáhlá i v tom případě, že se omezíme jen na ty, kteří pocházeli z poddanských městeček, nikoli z vesnic, abychom se vyhnuli možné záměně za drobný zemanský rod. Nacházeli uplatnění většinou jako faráři a oltářníci v oblastech, odkud přicházeli, často přímo ve

svém rodném místě⁶²⁾ a na patronátech svých bývalých pánů, kteří jim zjevně postup do duchovenského stavu umožnili. V jistém smyslu tu zůstal ve změněné formě zachován bývalý vztah pána a poddaného.⁶³⁾ Klerici-poddani ale nezůstávali svým působením výlučně omezeni na geografickou oblast svého původu, ale jednotlivě se s nimi setkáváme i v poměrně vzdálených krajích.⁶⁴⁾ Navíc, i když hlavním sférou jejich činnosti zůstala služba při beneficiích farních a oltářních s průměrným nebo nižším základním hmotným vybavením, kde tvořili většinu jejich držitelů, povznesli se občas i do roviny kapitulárů. Nepřekvapí, setkáme-li se s nimi mezi členy malé a chudé kapituly v Týně,⁶⁵⁾ ale postupně i ve všech ostatních až po biskupskou kapitolu olomouckou⁶⁶⁾ a pražskou metropolitní,⁶⁷⁾ kde však byla jejich přítomnost vždy výjimečnou a vázanou většinou na dvorské služby. Stejně tak jim nebyla zásadně uzavřena ani arcijáhenství,⁶⁸⁾ ani dignity kapitul s výjimkou vyšehradského a pražského proboštství; na vyšší místa však pronikají jen ojediněle až po měšťanech a časově teprve na sklonku 14. století.⁶⁹⁾ Kategorie biskupů jim zůstala uzavřena vždy. Kde však některé kleriky-poddané čekala možnost značné veřejné kariéry, byla nejvyšší místa církevní správy úředního typu. U těchto výrazných osobností, jako byl Jan z Pomuka, Jan Frenklín z Dubé a další, lze sledovat jejich vzestup od pomocné písařské činnosti až po funkci generálních vikářů pražského arcibiskupa. Právě v tomto nejdůležitějším úřadě se vystřídali po celou dobu jeho středověké existence pouze osoby drobného zemanského, měšťanského a poddanského původu v pravděpodobném poměru 14 : 7 : 5,⁷⁰⁾ kde z toho deset generálních vikářů šlechtického původu pochází z doby do poloviny 70. let, zatímco z neurozených se v témže období vyskytuje jediný Jan z Litomyšle; od poloviny 70. let je pak vzájemný poměr všech tří skupin zhruba vyrovnaný.

Že k intenzivnějšímu nástupu neurozených mezi hierarchii beneficiálního a ještě více úředního typu dochází právě v tomto období, má své bezprostřední příčiny. K přijetí svěcení, a tedy k přijetí mezi duchovenstvo bylo třeba určitého vzdělání, kterého mohli prostřednictvím poměrně husté sítě městských a klášterních, eventuálně farních škol dosáhnout i tito neurození včetně majetnějších poddaných. Schematicky řečeno, svěcení je vyvedlo z poddanství a postavilo na roveň osob svobodných; ale na úroveň urozeného původu je, původní měšťany i poddané, mohl přivést teprve univerzitní grad. Bylo-li univerzitní vzdělání pro chudší vrstvy dříve nedosažitelné pro vzdálenost vysokých učení

i proto, že jejich výhody neznali, teprve rozvoj domácí univerzity tu přinesl zásadní obrat a v zásadě umožnil všem klerikům bez ohledu na jejich původ dosáhnout jejím prostřednictvím i nejvyššího postavení mezi duchovenstvem. To byl případ už Jana ze Středy. Jedním z důsledků je i to, že především u těchto „neurozených“ osob začalo docházet ke kumulaci beneficií, která jim početným zmnožením jednotlivých příjmů měla vynahradit absenci vlastních příjmů rodových a jejich celkovým objemem je postavit na roveň ostatním osobám téže společenské úrovně. Šlo tu o uplatnění snahy o nobilitaci do všech důsledků. Jistě to nelze absolutizovat, ale vcelku lze větší hromadění beneficií pozorovat především u původem chudších kleriků.⁷¹⁾

Především však duchovenstvo jako celek plnilo funkci středověké inteligence a mělo všechny její znaky. Jako jediná skupina obyvatel disponující literárním vzděláním zastávalo nejrůznější administrativní úkoly vázané na znalost psaní, teoreticky nebo bezděky zdůvodňovalo stávající pořádek, na kterém bylo fakticky hospodářsky závislé, v malé, ale stupňující se míře byli její vzdělanější a tvůrčími schopnostmi nadanější jedinci tvůrci i kritických teorií opozičního reformního hnutí. Není zde však místo na líčení a rozbor myšlenkových proudů mezi českým duchovenstvem 14. a 15. století. Je ale nutno je připomenout i z dalšího důvodu: reformní postoje byly podmíněny mimo jiné i pestřejším sociálním původem jednotlivých kleriků od druhé poloviny 14. století, který množstvím svých případů už ovlivnil poměrnou myšlenkovou monolitnost duchovenstva starší doby ve smyslu názorového štěpení a tříbení, až myšlenkového kvasu. Každý jednotlivý klerik si s sebou do této zvláštní vrstvy nechtěně přinášel v různé míře i názory, mentalitu a životní postoje toho sociálního prostředí, odkud přicházel.

Jestliže do sklonku prvé poloviny 14. století je myšlenkový svět duchovenstva tvořen v podstatě dogmatickou soustavou církve a zásad kanonického práva a jeho životní postoje jsou dány postoji feudálů od nejvyšších po nejnižší, jelikož pouze z této třídy se duchovenstvo, pokud můžeme sledovat, dosud rekrutovalo, třístí se tato poměrná jednotnost po půlce století v obou složkách. Názorové vybavení se uvnitř svých hranic diferencuje a leckdy je začíná přerůstat, životní postoje už nejsou jen postoji feudálů, ale právě tak i měšťanů (Jan ze Středy), chudého zemanstva i poddaných (lze předpokládat u většiny venkovských farářů) přes zřejmou, již prestižní snahu o přijetí mentality „panské“, feudální. Tím se však tato duchovenská vrstva, už svou podstatou a inteligenčním

charakterem značně vágní, stává ještě hůře postižitelnou ve svém složení a specifčnosti. Stálá proměnlivost jejich členů, jejich nejrůznější sociální původ, v konkrétní podobě nejzjistitelné majetkové zařazení, měnící se neustále se změnou držitele faktickým výnosem neznámého benefícia i soukromým ekonomickým zázemím klerika, zásadně znemožňuje dosud jakékoli pevnější postižení složení a členění duchovenstva v Čechách, s výjimkou jasné struktury organizační.

Závěrem ještě několik slov, která by naznačila změněnou problematiku posledního časového úseku českého středověku, jak byl vytčen tématem. Husitským revolučním hnutím se především ve vlastních Čechách změnila situace duchovenstva zcela radikálně, a to vznikem druhé legální církve v zemi. Ta sice převzala organizační síť do té doby vytvořenou, odbourala však její beneficiální základ. Přímá závislost kališnického duchovenstva, daná jeho hmotnou závislostí na kališnických stavech a městech, se však zvýšila, ale to platí, i když menší měrou, i o duchovenstvu katolickém, které sekularizační statků rovněž pozbylo hmotné opory své relativní nezávislosti. Benefícia zde nezanikla, ale jejich vybavení bylo značně omezeno, takže katolické duchovenstvo bylo rovněž nutně podporováno katolickými stavby. Jestliže kališnické duchovenstvo pocházelo téměř výlučně z měšťanstva královských a poddanských měst a eventuálně z drobné šlechty,⁷²⁾ platí to do jisté míry i o duchovenstvu katolickém, kde nyní rovněž měšťanský a „poddanský“ živel převažuje i na nejvyšších místech; i zde je osobnost administrátora Hanuše z Kolovrat, probošta pražského a vyšehradského, tím spíše pražského probošta a současně vratislavského biskupa Jošta z Rožmberka, naprostou výjimkou a politickou nutností z hlediska katolíků. Měšťanská tendence, v míře úměrné pozvolnému vývoji, ne revolučnímu zásahu, postihla ale i Moravu včetně olomouckého biskupství, které jako jediné zůstalo plynule zachováno právě tak jako celá dosavadní organizační struktura církve na Moravě a její beneficiální podklad. Pro moravské duchovenstvo a klérus některých souvislejších katolických území Čech je 15. století pokračováním dosavadního vývoje, který však k většímu pronikání nižších složek společnosti mezi duchovenstvem směřoval už dříve. Zcela specifické rysy má toto období pouze ve vlastních Čechách; ale i zde, přes různost některých věroučných otázek a liturgických zvláštností obou církví, tvořilo obojí duchovenstvo celek jediné společenské skupiny, která měla v obou svých konfesijních složkách obdobné postavení a tytéž úkoly k ostatnímu obyvatelstvu příslušné konfesijní oblasti.

Obě legální církve ale nebyly jedinými, které v 15. století v Čechách existovaly a působily. Jestliže jsme však na začátku vymezili přijetí mezi duchovenstvo svěcením, dovoluje tento přístup omezit se nyní jen na duchovenstvo katolické a kališnické, které obojí zásadu apoštolské posloupnosti uznávalo a zachovávalo stejný postup při obnově svého členstva, a vyloučit ze sledování volené kněžstvo tábořské a bratrské i kazatele starších a současných sekt. Ti sice plnili funkce duchovenstva ve své konfesí vymezené společnosti, jejich působení ale postrádalo jak benefičiální, tak organizační základ obdobný obecné církvi. Navíc nelegálností těchto náboženských skupin nemohlo jejich kněžstvo vytvořit pospolitost společenské platnosti ani se do existující zařadit; jejich působení, eventuálně problematický charakter zvláštní vrstvy, zůstal omezen jen na mikrokosmos uzavřené a pronásledované konfesijní skupiny. Neplatí to však pro tábořské kněžstvo vlastních válečných husitských let až do přijetí kompaktát; tehdy ho lze počítat spíše za jednu, nejradikálnější složku duchovenstva kališnického.

POZNÁMKY

1) Mám na mysli uznání dědičné držby původně lenních, pak svobodných statků Konrádem Otou jako právní okamžik „vzniku“ šlechty.

2) Zakládání měst, městská privilegia i případné skutečné zakládací listiny se objevují tehdy, kdy městský vývoj nejdůležitějších měst je prakticky dovršen, ale kdy většina měst stojí na počátku svého vývoje; panovnická podpora je tu pro většinu z nich stimulem dosavadního ekonomického vývoje.

3) Adjektivum „samostatné“, „nezávislé“ nevystihuje plně skutečnost, protože klérus byl v temporální oblasti závislý prostřednictvím zakladatelských práv především na panovnické moci, a protože tato práva postihovala původně i biskupství, mohla se tato situace případ od případu vždy projevit i v oblasti spirituální.

4) CDB II, č. 217 – průběh sporu VÁCLAV NOVOTNÝ, *České dějiny*, díl 1/3: *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, Praha 1928, s. 453, 533; JOSEF ŽEMLIČKA, *Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem*, ČSČH 29/1981, s. 704–730.

5) Projevilo se to i malou podporou, kterou měl Ondřej mezi duchovenstvem i u čelných institucí v zemi. Určitou tradici a znalost kanonického práva lze předpokládat díky činnosti Zdikově spíše v prostředí olomouckého než pražského biskupství, jak ukazuje raný soubor kanonicko-právních rukopisů jím zakoupený, který je dosud chován v olomoucké kapitulní knihovně – MIROSLAV BOHÁČEK, *Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké*, Praha 1960.

6) Olomoucké, přerovské, spytihněvské (pak hradecké u Opavy), břeclavské, brněnské a znojemské – V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, díl 1/3, s. 384–389.

7) Pražské (2 kopy), kouřimské (4 kopy, 6,5 gr.), žatecké (1,5 kopy), boleslavské (1 kopa 18 gr.), plzeňské (45 gr.), horšovskotýnské (1 kopa), bechyňské (2 kopy), bílinské (45 gr.), litoměřické (45 gr.) a hradecké (2 kopy) – V. NOVOTNÝ, *České dějiny*, díl 1/3, s. 389–403. Čísla v závorkách zde i v dalších poznámkách udávají výši půlročního papežského desátku, s kterou bude dále pracováno.

8) K tomuto číslu dospěl naposledy JOHN MARTIN KLASSEN, *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, New York 1978, s. 37.

9) Pro olomouckou diecézi nejsou k dispozici prameny, které by dovolily víceméně přesné stanovení počtu farností, jako jsou rejstříky desátků a konfirmační knihy pražské diecéze. Z nutně neúplných zmínek v ostatních pramenech, listinách, deskách zemských, se dosud nikdo nepokusil počet stanovit: LADISLAV HOSÁK, *Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století*, Praha 1948, došel pro svou oblast k číslu 41 farností. Podle srovnání s Čechami lze snad pro Moravu (přesněji olomouckou diecézi) předpokládat zhruba 500–550 farností, což by korespondovalo a 522 farnostmi (včetně tří děkanátů bývalé litomyšlské diecéze), které měla olomoucká diecéze k roku 1677 – srov. JAN BISTŘICKÝ, FRANTIŠEK DRKAL, MILOŠ KOUŘIL, *Státní archiv v Opavě. Průvodce po archivních fondech*, díl 3: *Pobočka Olomouc*, Praha 1961, mapa za s. 110. [Nověji JAROSLAV MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 117, a zvláště pozn. 159 na s. 451, odhadl počet farností olomoucké diecéze ve středověku asi na 700. V současnosti je tato otázka moravskými historiky (Petr Jokeš, Petr Elbel, Tomáš Baletka) živě diskutována.]

10) K pojmu *beneficium ecclesiasticum* srov. ALOIS SOLDÁT, *Beneficium*, in: *Český slovník bohovědný*, díl 2, (edd.) Josef Tumpach, Antonín Podlaha, Praha 1916, s. 113–125.

11) Problematicčnost odváděné sumy byla zřejmá už výběřím desátků samým, jak vyplývá ze záznamu u platy strahovského opata k roce 1352: *Strahoviensis abbas solvit 1,5 sex. et est vehementer suspectus, quod male solvit* – VÁCLAV VLADIVOJ TOMEK, *Registra decimarum papalium*, Pojednání Královské české společnosti nauk VI/6, Praha 1873, s. 30, tedy daleko méně než kterýkoli jiný premonstrátský klášter. Že nešlo o desetinu příjmu z benefícia, ukázal na příkladech kapitulních prebend už vydavatel rejstříku (s. VII–X). ROSTISLAV NOVÝ, *K sociálnímu postavení farního kléru v Čechách v době předhusitské*, SH 9/1962, s. 177, stanovil srovnáním s farními urbáři, že pro farní benefícia činil desátek zhruba 1/20–1/35 skutečného příjmu, a že tedy výši celoročního desátku je nutno násobit koeficientem 20 (srov. jeho tabulku na s. 178–179). Z toho důvodu používáme výši desátku jen jako relativní měřítko pro vzájemné porovnání velikosti beneficií, ne pro jejich velikost samu, natož pro jejich výnosnost.

12) Za základ jsem zvolila půlroční desátek z toho důvodu, že pro většinu far je v opakovaných údajích uváděn především tento (z celoročních je zachycen pravidelně jen údaj k roku 1399), takže je zde lepší možnost kontroly údaje a jeho stability. V poslední kategorii tabulky, označené *ecclesia pauper*, jsou zaneseny

jen takové případy, kdy příslušný kostel byl takto označen při všech výběrčích termínech, resp. desátek nikdy neodvedl. Řada kostelů jako chudých označených v roce 1352, eventuálně i v dalších letech, platila, byť malý desátek, alespoň někdy, většinou roku 1405, a je zahrnuta v kategorii beneficí s nejnižšími platy.

13) Přibližná souměřitelnost beneficí je signalizována už jejich částými směnami i mezi hlavními kategoriemi.

14) Pražská kapitula měla 4 dignity: probošt (12 kop), děkan (1 kopa 15 gr.), arcijáhen (2 kopy), scholastik (1 kopa), 31 kanovnických prebend (21 gr.–2,5 kopy), ze služebnictví nejdůležitější byl kustod (1 kopa), sakristan, kantor, mistr teologie, mistr školy (15 gr.), hrobník sv. Vojtěcha (42 gr.), 9 ostatních arcijáhnů, precentor a 11 větších mansionářů; olomoucké kapitule příslušely 3 dignity (děkan, probošt, arcijáhen) a pravděpodobně 19 kanovnických prebend, ze služebnictví šlo hlavně o kustoda a scholastika; litomyšlská měla 4 dignity (převor, kustod, kantor, scholastik) a 28 prebend; vyšehradská 4 dignity (probošt (20 kop), děkan (3 kopy, 12 gr.), kustod (1 kopa), scholastik (12 gr.) a 23 prebend (32 gr. – 1 kopa 24 gr.), ze služebnictví šlo o sakristana (36 gr.), kantora (21 gr.) a správce školy.

15) Po jedné dignitě měla kapitula mělnická (1 gr.) a brněnská a pseudokapitula svatojiřská, kde šlo o probošta, u mladších kapitul, karlsštejnské a lipnické, šlo o děkana; u ostatních byly vesměs dvě dignity, v konečném stadiu vývoje ve složení probošt–děkan, pouze boleslavské kapitule příslušely dignity čtyři, probošta (1,5 kopy), děkana (1 kopa), scholastika (21 gr.) a kustoda (12 gr.). Nejmenší počet kanonikátů byl u brněnské kapituly (2), dále týnské (3: 6–56 gr.), karlsštejnské (4), po šesti kanonikátech měla kapitula mělnická (12–36 gr.) a lipnická (po 12 gr.), 8 kroměřížská, 9 apolinářská (12 gr.–1 kopa) a jiřská (7,5–40 gr.), 10 jilská (9–31 gr., plebán 54 gr., probošt 1 kopa 48 gr.), 11 kapitula u Všech svatých (od 1384 platila 15–24 gr.), 12 litoměřická (5–21 gr., probošt 5,5 kopy), u boleslavské kolísá počet mezi 71 až 21 kanonikáty (18–30 gr.).

16) Podle seznamů u VÁCLAVA VLADIVOJE TOMKA, *Dějepis města Prahy*, díl 5, Praha 1905² (oltářníci platili 6 gr. – 1 kopy).

17) Opět bohužel chybějí konkrétnější údaje pro katedrálu olomouckou, pro kterou začínají prameny až po konzolidaci biskupství po krizi druhé poloviny 15. století; v případě oltářnictví nelze z mladšího stavu usuzovat na starší.

18) Vyšehradský kostel: 21 (4–34 gr.), sv. Jiljí: 13, oltářnictví zcela chybí u sv. Apolináře na Novém Městě pražském, kde byla jen jedna kaple (57 gr.). Ze staroměstských farních kostelů měl největší počet oltářů kostel Panny Marie před Týnem: 22 (5–30 gr.) a sv. Mikuláše: 15 (6–12 gr.), dále Linhart: 11 (6–12 gr.), Havla a Michala: 9, (5–12 a 4–15 gr.); ze staroměstských kostelů byly oltáře u dvanácti, z malostranských jen u tří (s největším počtem čtyř u kostela sv. Mikuláše) a novoměstských rovněž tří (s maximálním počtem pěti oltářů u kostela sv. Štěpána); po všech pražských městech byly navíc rovnoměrně roztroušeny samostatné a špitální kaple a také kaple ve významných panských a měšťanských domech.

19) Toto i následující číslo bylo stanoveno na základě konfirmačních knih (LC), zachycujících obsazení existujících a dále nově vzniklých oltářů; zde byly

údaje porovnávány s údaji erekcčních knih (LE) a Cod. II-7 až II-11 archivu pražské metropolitní kapituly.

20) Minimální hmotné vybavení pro zřízení benefícia nebylo konstantní, ale jeho dostačitelost kolísala podle místních poměrů, aby zaručila výkon úřadu (c.1. X.III.39). Jaká byla tato hranice pro naše poměry, se – pokud vím – nepokusil ještě nikdo stanovit. Vycházeli-li bychom opět pouze z desátků, pak to byl roční příjem v hodnotě 40 gr. (nejmenší zaznamenaný půlroční desátek byl 1 gr., například farní kostely v Jabkenicích, M. Šenově), nešlo-li v těchto případech o dodatečné zchudnutí pod základní mez.

21) Výsledné číslo 710 oltářů je podstatně nižší (i při započtení kolegiálních chrámů) než hodnota, ke které dospěl R. NOVÝ, *K sociálnímu postavení farního kléru*, s. 183 (tj. 6327 far a oltářů), propočtem podle odhadu na základě vizitačního protokolu. Rozdíl je způsoben tím, že nám zde šlo o počet skutečných, právně zřízených beneficí, zatímco vizitační protokol nerozlišuje mezi takovými a pouhými vikáři, nezajištěnými samostatným beneficiem, jejichž výživa byla povinností plebánovou. O nich dále.

22) Stanoveno na základě údajů pro pražské arcijáhensství, jež lze zhruba aplikovat na celé Čechy, obsažených ve vizitačním protokole – IVAN HLAVÁČEK, Z. HLEDÍKOVÁ (edd.), *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz, archidiaconum Pragensem, factae*, Praha 1973. – K otázce jsem se po čase vrátila ve stati *Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století*.

23) JAROSLAV ERŠIL, *Papežské exspektance in communi forma pauperum na česká benefícia ve 14. a na počátku 15. století*, SK 5–6/1970–71, s. 130.

24) V synodálních ustanoveních shrnutých v nové edici JAROSLAV V. POLC, ZDENKA HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002, s. 113, 123, 131, 175, 180, 189, 191, 265, 269, 270, 273. Původní smysl článků je však ten, že nemají být přijímáni klerici přicházející z cizích diecézí, pokud nemají příslušné listiny; postupně se údaj o cizích diecézích ztrácí a jsou tu jen *clerici peregrini, vagi*, nemající stabilní místo a ověření, kteří jsou kladeni na roveň jiných pochybných živlů, jako byli *furones, latrones*.

25) Jejich abnormální počet byl prakticky vyloučen udělením vyššího svěcení jen v případech zajištěného uplatnění – srov. R. NOVÝ, *K sociálnímu postavení farního kléru*, s. 183, korektury výpočtu svěcenců FERDINAND SEIBT v recenzi téhož v HZ 196/1963, s. 752. Mnoho kleriků s nižším svěcením, uplatňujících se jako mistři škol, písaři, veřejní notáři atd., fakticky svým působením nepatřící mezi duchovenstvo, i když právně, přijetím svěcení a jeho důsledků, ano, zřejmě nikdy na kněžskou službu neaspirovalo a také není míněno synodálními zákazy; ty se týkají jen kleriků s vyšším svěcením a rovněž jen s takovými se skutečně setkáváme jako s držiteli beneficí, s výjimkou několika případů kanonikátů udělených nižším klerikům.

26) Vikář pražského probošta platil např. desátek 45 gr., scholastik 24 gr., děkan 12 gr., arcibiskup 33 gr., vyšehradský probošt 30 gr.

27) ANTONÍN PODLAHA (ed.), *Statuta metropolitanae ecclesiae Pragensis 1350 conscripta*, Pragae 1905, s. 39–40.

28) V souhrnu šlo o tyto skupiny řádů a počty jejich institucí (s rozmezím půlročního desátku, pokud je alespoň pro některé instituce znám):

Rytířské řády	ČECHY		MORAVA	
	mužské domy	ženské domy	mužské domy	ženské domy
Johanité	10	2	5	–
Němečtí rytíři	13 (1–7 kop)	–	6	–
Řád sv. Ducha	–	–	5	–
Templáři do zruš.	5	–	3	–
CELKEM	28	2	18	–

Křížovnické řády	ČECHY		MORAVA	
	mužské domy	ženské domy	mužské domy	ženské domy
Křížovníci s červenou hv.	5 (5k)	–	1	–
Strážci Božího hrobu	3 (1–2,5k)	1 (75.gr)	–	–
Cyriakové	5 (45gr)	–	–	–
CELKEM	13	1	1	–

Řeholní kanovníci	ČECHY		MORAVA	
	mužské domy	ženské domy	mužské domy	ženské domy
Augustiniáni kanovníci	8 (1–5k)	–	3	–
Premonstráti	4 (2,5–14k)	3 (4–15k)	3	2
CELKEM	12	3	6	2

Mnišské řády	ČECHY		MORAVA	
	mužské domy	ženské domy	mužské domy	ženské domy
Benediktini	12 (45gr.–20k)	3 (1–16k)	4	–
Cisterciáci	11 (1–20k)	2 (15gr.–2k)	3	3
Celestini	2	–	–	–
Kartuziáni	2 (15gr.)	–	2	–
CELKEM	27	5	9	4

Žebravé řády	ČECHY		MORAVA	
	mužské domy	ženské domy	mužské domy	ženské domy
Dominikáni	16	6	8	3
Minoriti	61	–	8	–
Klarisky	–	4	–	3
August. erem.	10	1	5	2
Karmelitáni	2	–	–	–
Magdalenitky	–	7	–	1
CELKEM	50	25	21	10

CELKEM	130	36	55	16
--------	-----	----	----	----

29) Například augustiniáni eremité u sv. Tomáše na Malé Straně jsou nesouměřitelní s premonstrátkami v Louňovicích, tím spíše s institucemi vzniklými až po polovině 14. století.

30) Problematika univerzity a jejích členů je natolik obsáhlá a specifická, že zde nemůže být blíže probírána. U univerzitních mistrů šlo už o vyhraněné funkce špičkové inteligence s potlačením původních společenských aspektů – bohoslužeb a duchovní správy.

31) „Samostatnost“ každé jednotlivé instituce je vždy nutno brát v souvislosti s intenzitou uplatňování zakladatelských práv, pak práv patronátních, eventuálně v souvislosti s příslušností církevního majetku ke královské komoře.

32) Přehledně pro jednotlivé olomoucké biskupy VÁCLAV MEDEK, *Osudy moravské církve do konce 14. věku*, díl 1, Praha 1971. [JAROSLAV MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999. Pro všechny biskupy nejnověji encyklopedie *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1198–1448*, (ed.) ERWIN GATZ, Berlin 2001.]

33) K původu Jana Železného FRANTIŠEK HOFFMANN, *Litomyšl v husitském revolučním hnutí*, in: Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí, Pardubice 1959, s. 83 pozn. 19.

34) Doba nástupu Jana Železného do Litomyšle, resp. rozlišení dvou zdejších biskupů stejného jména, mohly být definitivně rozřešeny až studiem nevydaných svazků kamerálních register Vatikánského archivu – srov. ALEŠ POŘÍZKA, *Papežský finanční archiv a platby služeb ze zemí České koruny za Martina V. a Evžena IV.*, in: *Pater familias*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Ivana Hlaváčka, (edd.) Jan Hrdina, Jan Kahuda, Eva Doležalová, Praha 2002, s. 409 a pozn. 26 na s. 416–417.

35) Mikuláš pocházel z Újezda pod Malou Stranou. Jeho sociální původ mohl právě tak být „měšťanský“ jako (a to spíše) zemanský, jednoznačné je pouze to, že nepatřil k šlechtickému rodu Riesenburků. Nejasný je původ olomouckého biskupa Konráda I. Petr Žitavský ho označuje jako člověka, který byl *humilibus*

parentibus progenitus (FRB IV, s. 279–280), tedy adjektivem, které může zahrnovat měšťanský i ministeriální původ; do Čech přišel s Petrem z Aspeltu, dostal se tu do blízkého okolí Jana Lucemburského a byl důvěrníkem královny vdovy Elišky (FRB IV, s. 242–243). V králových službách podnikal i vojenská tažení. To vše by ukazovalo spíše na ministeriální původ.

36) K původu Konrádova VÁCLAV BARTŮNĚK, *Konrád von Vechta, Erzbischof von Prag, Regensburg und Böhmen, Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg* 6/1972, s. 174; IVAN HLAVÁČEK, *Konrád von Vechta, Beiträge zur Geschichte der Stadt Vechta* 4/1974, s. 8, pozn. 13.

37) Po významném proboštu Arnoldovi (1203–1237) následoval hned z přemyslovského rodu Filip Korutanský (1240–1247), synovec Václava I., který se pak stal salzburským arcibiskupem. Po něm stál v čele kapituly zdejší kanovník Diviš (1248–1254), ale opět už jeho nástupce, Vladislav Piastovec (1265), byl blízký příbuzný českého krále Přemysla II. a ještě jako zcela mladý byl rovněž zvolen salzburským arcibiskupem. Ne-královským proboštem byl opět jeho nástupce, schopný kancléř Petr (1265–1289); Přemyslovcem byl opět další probošt Jan (1291–1296), levoboček Přemysla II. Jako s dalším proboštem se setkáváme s Petrem z Aspeltu, rádcem Václava II., a pak nedospělého Jana Lucemburského, který odtud odešel roku 1305 do Mohuče na arcibiskupský stolec. A opět roku 1310 čekalo vyšehradské proboštsví na Přemyslovce, posledního mužského potomka rodu, levobočka Václava II. Jana Volka. I on odtud odešel na biskupský stolec, tentokrát do Olomouce (1334).

38) Ve vyšehradském proboštsví se ve 14. století vystřídali páni z Lipé, z Landštejna, z Dubé, magdeburský purkrabí a mindenský biskup, markrabě Jan Soběslav, až roku 1397 sem přišel Václavův oblíbenec Václav Králík, pocházející z drobné šlechty. Jako probošt Všem svatých začínal zprvu Jan Očko, poté jím byl 26 let Petr z Rožmberka, až po jeho smrti, kdy už se tamní kapitula z původní královské kaple stala de facto kapitulou univerzitní, přechází i tamní proboštsví do rukou méně urozených – srov. VÁCLAV BARTŮNĚK, *Stručné dějiny kolegiální kapituly a královské kaple Všem svatých, na Pražském hradě*, Litoměřice 1979, s. 9–10, Pro pražské proboštsví údaje u ANTONÍNA PODLAHY, *Series praepositorum, decanorum, archidiaconorum*, Pragae 1912.

39) Petr z Vratislavi (1369–1372), Jakub z Uničova (1377–1380), eventuálně z poddanských měst Jakub z Kaplice (1380).

40) Litoměřický Albert z Dubé (1318–1321), Benedikt z Valdštejna (1455–1485), Jan z Vartenberka (1490–1508), mělnický Jindřich z Lipé (1321–1341), Jan z Landštejna (1359–1389), Barnim Štětínský, bratr císařovny Alžběty (1389). Pro litoměřickou kapitolu a její členy: JOHANNES SCHLENZ, *Geschichte des Propsteistiftes St. Stephan in Leitmeritz*, Prag 1933, s. 15–16.

41) Kancléř Přemysla I. Benedikt (1199–1225), Tíma z Rabštejna, syn královského podkomořího (1334–1350), Bohuš z Pardubic, bratr arcibiskupa Arnošta (1350–1358), vesměs litoměřičtí proboštové, z mělnických byl Jindřich z Lipé synem zemského správce a podkomořího.

42) Mělnickým proboštem byl od roku 1397 Zbyněk Zajíc z Házemburka,

od roku 1406 Konrád z Vechty; úřad probošta u sv. Apolináře zastával zprvu Olbram ze Škvorce, poté i on přešel na Mělník, odkud byl jmenován pražským arcibiskupem.

43) Nejvýraznějším případem je rod Dražických, z něhož mezi léty 1227–1343 vzešli tři pražští biskupové a minimálně 10 kanovníků, ve druhé polovině 14. století například severočestí Veitmilové, jichž bylo pět členů kapituly pražské: VÁCLAV CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic, poslední biskup pražský*, Praha 1908, s. 4–5; A. PODLAHA, *Series praepositorum*.

44) Pražští kanovníci Petr z Rožmberka (od roku 1367), Mikuláš Lucemburský, levoboček Jana Lucemburského (1348–1351), Jan z Landštejna (1353).

45) Při určení některé osoby jako měšťana původem jsem vycházela zprvu z jeho jména: uvádí-li se původ z některého královského města, případně včetně jména otce, je pravděpodobnost měšťanského původu značná; stejně tak uvádění profese, jako lékař, v podstatě vylučuje původ šlechtický. V řadě případů byly tyto výchozí pohledy korigovány údaji nadačních listin a eventuálně dalších pramenů, které uvádějí rodiče, případně další příbuzné dané osoby, a dovolují tak nabýt konkrétnější představy o prostředí, z něhož pocházela.

46) Veškeré údaje na základě soupisu u A. PODLAHY, *Series praepositorum*; V. V. TOMKA, *Dějepis města Prahy*, díl 5, Praha 1905². Jde o Mikuláše lékaře (1344–1349) a Jana z Jindřichova Hradce (1363–1369).

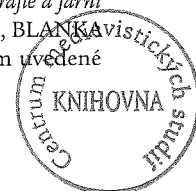
47) Horšovskotýnský arcijáhen Mikuláš Zeiselmester (od roku 1408), boleslavští Štěpán z Kolína (od roku 1401) a Šimon z Nymburka (od roku 1415). Možnou výjimkou je bílinský arcijáhen Petr z Loun (od roku 1380).

48) Oldřich Nymburský, pražský měšťan (od roku 1354), Václav Planer (od roku 1364), Václav z Kolína (od roku 1383), Jakub ze Sušice (od roku 1387) atd. Seznam kanovníků opět u V. V. TOMKA, *Dějepis města Prahy*, díl 5.

49) Mikuláš z Brna, pozdější tridentský biskup (1340–1341), a Mikuláš Lukův z Brna (1341–1348), po něm jeho příbuzný Konrád Vyffonův z Brna (1348–1349). Seznam prelátů uvádí V. MEDEK, *Osudy moravské církve*, díl 1, s. 181–183; soupisy kanovníků METODĚJ ZEMEK, *Posloupnost kanovníků metropolitní kapituly u sv. Václava v Olomouci*, Vlastivědný věstník moravský 4/1949, s. 121–136, 167–182; 5/1950, s. 53–64, 99–116, 141–146. [TÝŽ, *Das Olmützer Domkapitel. Seine Entstehung und Entwicklung bis 1600*, AKBMS 12/1993, s. 49–73.]

50) Litoměřický kanovník Jan z Vartenberka k roku 1363.

51) Pramennou základnou jsou tu konfirmační knihy (LC). Jmenovitě seznamy držitelů farních kostelů jsou zpracovány pro pražská města u V. V. TOMKA, *Dějepis města Prahy*, díl 5, pro východní Čechy JOSEF KURKA, *Archidiaconáty kroužimský, boleslavský, bradecký a diecéze litomyšlská (místopis církevní do roku 1421)*, Praha 1914. [Dnes vznikají další detailní zpracování této problematiky po děkanátech, srov. jednotlivé stati v grantových sbornících: *Gotické umění a jeho historické souvislosti*, díl 1–3, Ústí nad Labem 2001–2004; *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, (edd.) JAN HRDINA, BLANKA ZILYNSKÁ, Praha 2007 (Colloquia mediaevalia Pragensia 8), a tam uvedené stati a odkazy.]

52) Klerik Jan, syn *nobilis viri* Buška ze Zvíkova, prezentovaný bratry Anselmem a Příborem z Ronova ke kostelu v Žandově (LC III-IV, s. 179). Tato fara patřila se svými 24 gr. půlročního desátku ke třem nejbohatším v děkanátě (po České Lípě a Děčíně) – V. V. TOMEK (ed.), *Registra decimarum papalium*, s. 76.

53) Například ke kostelu v Němčicích prezentoval Jan řečený Hrůza z Vhlav klerika Jana Vojkova z Vhlav (LC VI, s. 130).

54) Nejvýraznější příklad: Václav z Miličina, farář v Bavorově a rožmberský notář a pak kancléř, srov. MIROSLAV TRUC, *Rožmberské listiny a kancelář ve 14. století*, SAP 22/1972, s. 125.

55) Například kostel sv. Jana v Podskalí na Novém Městě pražském, kde patronátní právo po roce 1360 patřilo zemanům z Kolečovic, kteří roku 1363 prezentovali ke kostelu svého příbuzného Ludvíka Kojatu – V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 3, s. 146, 183.

56) Patricijský rod Olbramoviců vlastnil patronátní právo ke kostelu sv. Mikuláše na Starém Městě pražském, kde byl 1391–1396 farářem Mikuláš Puchník, pocházející ze zemanského rodu na Horažďovicu (ANTON SCHUBERT, *Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Kloster Böhmens*, Innsbruck 1901, s. 101, č. 801), po něm Mikuláš z Myslovic.

57) Například v Kouřimi prezentoval král roku 1374 Kuneše z Písku (LC III-IV, s. 24), v Kolíně Mikuláše z Písku (LC VI, s. 103), v Unhošti Zikmunda z Budějovic (LC VI, s. 232), pro pražské kostely sv. Haštala, Michala a malostranský sv. Mikuláše srov. u V. V. TOMKA, *Dějepis města Prahy*, díl 5.

58) Vilémem z Čachrova byl ke kostelu v Dešenicích roku 1380 prezentován Jindřich Jordánův z Klatov (LC III-IV, s. 126–127), Čeněk z Vartemberka jako poručník sirotků Jindřicha z Rožmberka prezentoval roku 1414 ke kostelu v Čáňkově Jana, řečeného Hanušek z Prahy (LC VII, s. 123), zde už ale asi zasáhl rozvoj reformního hnutí.

59) Tuto skupinu z vesnic jsme ponechali zatím zcela stranou mimo jasné případy, jelikož nebylo možno v tomto stručném nástinu v jednotlivých případech zkoumat, šlo-li o zemany, nebo poddané, o nichž dále.

60) LC VI, s. 183, 204, 224, 229.

61) LC VI, s. 55, 220, 263. Nutno však podotknout, že ostatní rody se při svých prezentacích neomezovaly tak výlučně na dorost ze svých vlastních statků jako Rožmberkové.

62) Například kněz Jan z Popovic prezentovaný Jimramem z Říčan ke kostelu v Popovicích (LC III-IV, s. 137); kněz Kliment z Višňové prezentovaný králem ke kostelu ve Višňově (LC III-IV, s. 199).

63) Je nasnadě, že závislost faráře na patronovi se zvyšovala v takových případech, kdy farářem byl bývalý poddaný, proti případům, kdy farářem byl člověk od narození svobodný a na nynějším patronovi nezávislý.

64) Oltářníkem v Načeradci byl Ondřej z Jamoliv v olomoucké diecézi (LC VI, s. 232); farářem v Mýtě na Rokycansku Mikuláš z Turova (LC VI, s. 224); Václav z Pacova byl farářem ve Vysočanech u Nového Bydžova (LC VII, s. 168) atd.

65) Jan Zdeborův z Vranova, Petr Benediktův z Nebanic, Jan Jakubův ze Sloupnice atd.

66) Olomoucký kanovník Jan Vlkův z Kaplice (1354–1380).

67) Konrád z Turnova (1343–1369), Albert ze Žlutic (1356–1380), Pavel z Chocně (1373–1379), Hynek z Opatovic (1378–1380) atd.

68) Ukazuje to alespoň držení žateckého arcijáhenství Janem z Pomuka (1390–1392).

69) Olomoucký děkan Ondřej z Třeboně, avšak významný humanista Joštova okruhu (1386–1404) a probošt Jakub z Kaplice (1380), arcijáhni olomoučtí Jan z Kaplic (1389–1391) a František z Benešova (1393).

70) Skupinu šlechticů je asi nutno doplnit ještě o jednu osobu, totiž Jana Paduánského, o jehož původu chybí jakýkoli doklad, ale jehož bohatá škála činnosti i beneficí je v první polovině 14. století těžko myslitelná, ale není ani vyloučená při „nízkém“ původu; původ však mohl být vyvážen na tu dobu výjimečným vzděláním.

71) Snad nejznámějším mnohoobročníkem druhé poloviny 14. století je Mikuláš Puchník, *nullatenus et omnitenus ecclesiarum canonicus*, pražský generální vikář 1383–1393 a 1395–1402 a oficiál 1383–1394: ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa*, Praha 1971, s. 127–128, a profesor právnické univerzity pražské od roku 1382 a její rektor v letech 1389–1390: JAROSLAV KADLEC, ROSTISLAV ZELENÝ, *Učitelé právnické fakulty a právnické univerzity pražské v době předhusitské (1349–1419)*, AUC – HUCP 18/1, 1978, s. 80–81. Byl kanovníkem pražským, olomouckým a mělnickým a farářem u sv. Mikuláše na Starém Městě pražském, pak směnou kanovníkem u sv. Jiří na Pražském hradě, ke konci života ještě farářem v Jemnicích na Moravě, držel tedy současně čtyři, poté pět beneficí až do svého zvolení pražským arcibiskupem. Pocházel z drobného zemanského rodu (z Černic) na Horažďovicu, kde držel statky spolu se dvěma bratry (NA Praha, ŘB sv. Jiří n 111 k 18. února 1401). Jeho známější kolega, Jan z Pomuku, pocházející z poddanského klášterního městečka, byl původně oltářníkem v pražském kostele a farářem u sv. Havla, obě beneficia postupně vyměnil, první za kanonikát sv. Jiljí, druhé za arcijáhenství žatecké; nezávisle na těchto výměnách měl pak ještě kanonikát vyšehradský, tedy celkem tři beneficia současně, což je u nositelů nejvyšších správních funkcí běžný počet. Daleko nejvyšší počet beneficí vůbec lze postihnout u zmíněného Jana Paduánského († 1358), o jehož původu však nevíme nic bližšího, než že byl snad v Polsku (RBM III, č. 690); Jan byl kanovníkem na Vyšehradě, v Olomouci, Salské, Boleslavi, pak v Praze a krátce i farářem ve Volyni a oltářníkem na Vyšehradě; faru uvolnil při svém zvolení vyšehradským děkanem; měl tedy současně šest beneficí – Z. HLEDÍKOVÁ, *Úřad generálních vikářů*, s. 118–119.

72) Typické jsou už osoby administrátorů 15. století: Jan z Rokycan, Křišťan z Prachatic, Jakub ze Stříbra, Pavel ze Žatce.

Studie publikované v souboru studií *Svět české středověké církve* se v některých případech ve svých názvech liší od originálního vydání. Zde uvádíme v pořadí, jež odpovídá obsahu tohoto souboru studií, jejich původní názvy v originálních jazycích.

- 1) *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, ČSČH 24/1976, s. 244–277.
- 2) *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, (edd.) Ján Čierny, František Hejl, Antonín Verbík, Praha 1984, s. 343–392.
- 3) *Šlechta a hierarchie v Čechách od druhé poloviny 13. do počátku 15. století*, MHB 1/1991, s. 57–87.
- 4) *Fundace českých králů ve 14. století*, SH 28, 1981, s. 5–55.
- 5) *Karel IV. a církev*, in: Karolus Quartus, (ed.) Václav Vaněček, Praha 1984, s. 137–155.
- 6) *Úpadek nebo růst? K situaci církve v Čechách ve 14. století*, in: *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, (ed.) Zdeňka Hledíková, Praha 1993, s. 51–62.
- 7) *Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století*, in: Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia, (edd.) Miloš Drda, František J. Holeček, Zdeněk Vybíral, Ústí nad Labem 2001, s. 35–58.
- 8) *Charakter i przejawy religijności mieszczaństwa praskiego na przełomie XIV i XV wieku*, in: *Ecclesia et civitas. Kościół i życie religijne w mieście średniowiecznym*, (edd.) Halina Manikowaska, Hanna Zaremska, Warszawa 2002, s. 297–313.
- 9) *Alžběta, dcera Václava III.*, MHB 8, Praha 2001, s. 43–50.
- 10) *Narace soudních listin jako pramen historiografie všedního dne*, AUC – Philosophica et historica 1–2, Z Pomocných věd historických XVI, 2002, s. 77–86.
- 11) *Několik opomenutých listin k politickému postupu a životu Karla IV.*, MHB 5/1998, s. 35–48 (zde je přetištěna pouze poslední část o levobočkovi Karla IV.).
- 12) *Zápisy z manželských sporů – nepovšimnutý pramen 15. století*, in: *Pocita Josefu Petránovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*, (edd.) Zdeněk Beneš, Eduard Maur, Jaroslav Pánek, Praha 1991, s. 79–93.
- 13) *Slavnosti církevního roku – v kostele i na ulici*, DP 12/1995, s. 45–63.
- 14) *Ještě k počátkům blanické pověsti*, SVPP 20/1979, s. 121–140.
- 15) *Vyvrcholení církevní správního vývoje Čech v době Jana z Jenštejna*, in: *Sborník Jenštejn 1977*, Brandýs – Stará Boleslav 1977, s. 57–73.

- 16) *Arcibiskupství a písemná kultura ve středověku*, in: *Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*, (edd.) Zdeňka Hledíková, Jaroslav V. Polc, Praha 1994, s. 71–84.
- 17) *Administrace pražské diecéze na sklonku první poloviny 15. století*, AUC – HUČP 31–1/1991, s. 29–60.
- 18) *Kodifikační úloha synodálních statut v českém prostředí předhusitské doby*, in: *Velké kodifikace I. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 5.–8. září 1988*, (edd.) Miloslav Doležal, Valentin Urfus, Praha 1989, s. 103–116.
- 19) *Synoden in der Diözese Prag 1280–1417*, in: *Partikularsynoden im späten Mittelalter*, (edd.) Nathalie Kruppa, Leszek Zygmier, Göttingen 2006 (*Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 219), s. 307–329.
- 20) *Pronikání kuriálního centralismu do českých zemí (Na dokladech provizních listin do roku 1342)*, ČČH 88/1990, s. 3–33.
- 21) *Cesty českých kleriků ke kurii*, in: *Cesty a cestování v životě společnosti. Reisen im Leben der Gesellschaft*, (edd.) Lenka Bobková, Michaela Neudertová, Acta Universitatis Purkynianae – Philosophica et Historica 3/1995, *Studia historica* 2, Ústí nad Labem 1997, s. 71–78.
- 22) *Jan IV. z Dražic a Avignon*, in: *Sciencia nobilitat. Sborník prací k počtě prof. PhDr. Františka Kavky DrSc.*, (ed.) Michal Svatoš, Praha 1998, s. 31–39.
- 23) *Z domácnosti Fridricha z Pernštejna*, in: *Pocita Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesorovi Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci*, (edd.) Bronislav Chocholáč, Jiří Malý, Brno 2002, s. 391–403.
- 24) *Jan z Lokte, český kuriál sklonku první poloviny 14. století*, in: *Naším jubilantkám. Sborník příspěvků k počtě životního jubilea Věry Beránkové, Dagmar Culkové a Marie Liškové*, (edd.) Alena Pazderová, Jan Kahuda, Praha 2000, s. 96–101.

ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ SVĚT ČESKÉ STŘEDOVĚKÉ CÍRKVE

Vydalo nakladatelství Argo,

Milíčova 13, 130 00 Praha 3,

argo@argo.cz, www.argo.cz,

roku 2010 jako svoji 1291. publikaci.

Obálku a přebal podle grafického návrhu

Roberta V. Nováka zhotovilo Studio Marvil, s. r. o.

Odpovědný redaktor Martin Nodl.

Technický redaktor Milan Dorazil.

Sazba Studio Marvil, s. r. o.

Vytiskla Tiskárna Protisk s. r. o.

Vydání první.

ISBN 978-80-257-0186-7

Naše knihy distribuuje knižní velkoobchod KOSMAS.
sklad: KOSMAS s. r. o. Za Halami 877, 252 62 Horoměřice
tel: 226 519 383, fax: 226 519 387
e-mail: odbyt@kosmas.cz
www.firma.kosmas.cz

Knihy je možno pohodlně zakoupit v internetovém knihkupectví
www.kosmas.cz